

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ МІЖЕТНІЧНІЙ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНІ

Проаналізовано нові виклики міжетнічній толерантності в Україні, відображені в політичних заявах, гаслах та законодавчих ініціативах, які з'явилися після парламентських виборів 2012 р. Зроблено висновок про неприпустимість толерування ксенофобії та етнічної дискримінації заради певної політичної мети на ранніх етапах, адже це призводить до ксенофобізації політики, що, у свою чергу, знижує рівень міжетнічної толерантності в суспільстві в цілому. Доведено, що наводогінні спроби протидіяти виявам ксенофобії в публічній діяльності представників парламентських політичних сил не є такими ефективними, як превентивне запровадження ефективних антидискримінаційних норм у виборче законодавство, законодавство про статус народного депутата, про політичні партії.

Ключові слова: ксенофобія, дискримінація, міжетнічна толерантність.

Витман К. Н. Политико-правовые вызовы межэтнической толерантности в Украине

Проанализированы новые вызовы межэтнической толерантности в Украине, отраженные в политических заявлениях, лозунгах и законодательных инициативах, появившихся после парламентских выборов 2012 г. Сделан вывод о недопустимости толерирования ксенофобии и этнической дискриминации ради определенной политической цели на ранних этапах, ведь это приводит к ксенофобизации политики, которая, в свою очередь, снижает уровень межэтнической толерантности в обществе в целом. Доказано, что догоняющие попытки противодействовать проявлениям ксенофобии в публичной деятельности представителей парламентских политических сил не являются такими эффективными, как превентивное внедрение эффективных антидискриминационных норм в избирательное законодательство, законодательство о статусе народного депутата, о политических партиях.

Ключевые слова: ксенофобия, дискриминация, межэтническая толерантность.

Vitman K. Political and legal challenges for interethnic tolerance in Ukraine

The new challenges for interethnic tolerance in Ukraine in political declarations, slogans and initiations of bills that have appeared after parliamentary elections 2012 are analyzed. It is concluded that tolerating of xenophobia and ethnic discrimination for the sake of definite political aim on the early phase is inadmissible. It leads to the xenophobization of politics, which reduces the level of interethnic toleration in society in general. It is proved, that catching attempts to combat xenophobia demonstrations in public activity of parliamentary parties representatives are not so effective as preventative implementation of effective antidiscriminatory norms in electoral, political parties legislation and law on deputy status.

Key words: xenophobia, discrimination, interethnic tolerance.

«Доки визначальним для національної самосвідомості не стане критерій загальногромадянської належності, поза залежністю від тих або інших етнічних «коренів», міжетнічна толерантність залишиться нездійсненою мрією, бажаною, але недосяжною, метою», – стверджує український дослідник О. Лановенко, на-

голошуючи на домінанті політичної нації над етнічною¹. Консолідація політичної нації в Україні, усіх її громадян безвідносно до етнічної належності на основі принципів толерантності та взаємної поваги була проголошена одним з основних завдань етнонаціональної політики в багатьох політичних документах (зверненнях та посланнях Президента останніх років). Як доводить світова практика, цей спосіб протидії ксенофобії, расизму та етнічній дискримінації універсальний і набагато дієвіший від каральних санкцій кримінального або адміністративного плану постфактум. Однак послідовне впровадження завдання формування української політичної нації в практичній етнонаціональній політиці останнім часом суттєво загальмувалося.

Наразі спостерігаємо появу цілої низки принципово нових політико-правових викликів міжетнічній толерантності в Україні, не притаманих попереднім періодам етнонаціонального розвитку України. Рівень етнічної нетолерантності відображає дію суми об'єктивних факторів взаємодії етноспільнот, історичних передумов, ефективності чи неефективності антидискримінаційного законодавства та етнонаціональної політики протидії виявам цього явища.

Неодноразово доведено, що тиражування етнічної нетолерантності в політико-правовому просторі політичними елітами досить швидко підхоплюється та поширюється в суспільстві серед їх виборців. Держави, в яких дозволена (не карається кримінальною або адміністративною відповідальністю) ксенофобія та дискримінація за етнічною ознакою в публічному просторі, завжди характеризуються високим рівнем ксенофобії серед населення.

Ця проблема настільки гостра та актуальна для України, що М. Ожеван навіть пропонує імплементувати її до сфери національної безпеки. Дослідник рекомендує державним і недержавним інформаційним структурам напрацювати скоординовану інформаційну політику, спрямовану на забезпечення міжетнічної толерантності як однієї з важливих підвалин національної безпеки України і запоруки її динамічного зростання². Н. Ціцуашвілі взагалі вважає за необхідне законодавчо виокремити як складову національної безпеки етнополітичну безпеку, що протидіятиме викликам етнічного характеру.

І нині є всі підстави для приділення особливої уваги збереженню рівня міжетнічної толерантності. Уже висловлювалася стурбованість щодо зростання популярності праворадикальних політичних сил, які послуговуються ксенофобською (нацистською, расистською, зокрема антисемітською) риторикою. З такими гаслами партія «Свобода» перемогла на виборах обласних, міських, селищних рад і мерів обласних центрів 2010 р. в кількох областях Заходу та Півночі країни. Уже тоді українські та західні експерти забили на сполох. Але політичні аналітики висловили припущення, що у разі проходження до Верховної Ради України партія «Свобода» відмовиться від етнічно інтолерантних гасел для збереження максимально широкої електоральної бази та підтримки. Політичні реалії продемонстрували хибність цього припущення.

За результатами пропорційної частини парламентських виборів партія «Свобода» посіла п'яте місце у загальному рейтингу, набравши 10,44% (понад 2 млн голосів виборців). Разом з переможцями мажоритарної частини виборів політичній силі вдалося провести до парламенту 36 депутатів та сформувати однойменну фракцію. Європарламент не приховував занепокоєння фактом проходження до Верховної Ради України радикально налаштованої правої партії. В резолюції щодо ситуації в Україні від 13 грудня 2012 р. європарламентарі вислови-

ли стурбованість зростанням націоналістичних настроїв в Україні, відображених у підтримці партії «Свобода», яка стала однією з двох нових партій, що потрапили до Верховної Ради України.

Європарламент нагадав, що расистські, антисемітські та ксенофобські погляди суперечать засадничим цінностям і принципам ЄС, у такий спосіб закликавши демократичні партії українського парламенту не взаємодіяти, не підтримувати та не формувати коаліцію з цією політичною силою³. Ця поправка до тексту резолюції була запропонована депутатом від Болгарії К. Вігенином, якого одразу ж запідозрили в лобюванні комуністичних інтересів. Поправка ж депутата від Німеччини М. Галера, яка містила заклики до відмови від співпраці також із Комуністичною партією, не була підтримана.

Партія «Свобода» у відповідь провела акцію протесту поблизу посольства Болгарії в Україні, вимагаючи скасування поправки проти неї, і заручилася підтримкою низки організацій української діаспори у країнах ЄС. Голова Світової конференції українських державницьких організацій (СКУДО) А. Лозинський у листі до Президента Європарламенту зазначив, що пунктом про партію «Свобода» у резолюції Європарламент образив українську націю та її вибір⁴. Проте значення застереження щодо цієї політичної сили та її ксенофобської риторики применшувати не варто. Адже проблеми толерантності й боротьби із ксенофобією є надзвичайно важливими для Євросоюзу. Європарламентарі від Польщі, що не голосували за поправку, заявили про велику стурбованість зростанням націоналістичних та ксенофобських настроїв у Західній Україні, відповідальність за які покладають на партію «Свобода», яка культивує подібні традиції. Європарламент очікує радикальних змін у політиці партії, відмови від екстремістських гасел заради євроінтеграції України.

Українські опозиційні партії повністю проігнорували рекомендації Європи. Партія «Батьківщина» і партія УДАР заявили про співпрацю з партією «Свобода» без жодних застережень заради начебто набагато вищої та важливішої мети (протидія владі, розвиток парламентаризму, добробут українців), ніж збереження толерантності та підтримання міжетнічної злагоди. Народний депутат В. Наливайченко (УДАР) висловив сподівання, що представники партії «Свобода» в майбутньому не допускать виявів ксенофобії, зневаги до людей інших національностей, оскільки використання подібних технологій – це «вчорашній день»⁵. Однак політичні реалії доводять, що вияви ксенофобії та расизму, дискримінації за етнічною ознакою – це сьогоднішній день української політики. І їх появу уможливило недооцінювання етнополітичних загроз, які були очевидними раніше. А наслідки у вигляді загострення міжетнічної напруги, конфліктів, зростання рівня ксенофобії доведеться аналізувати вже зовсім скоро.

Окремі претензії до діяльності та риторики партії «Свобода» висунула міжнародна правозахисна організація Human Rights Watch. Адже політична сила намагалася зірвати акцію протесту проти прийняття законопроектів про обмеження свободи мирних зібрань і про заборону пропаганди гомосексуалізму, яка відбулася в Києві 8 грудня 2012 р. «ЛГБТ-особи в Україні мають право на збори й свободу висловлювання, і українська влада повинна переконатися, що вони можуть здійснювати ці права», – закликала заступник директора Human Rights Watch українську владу розібратися з інцидентом та притягти винних у нападі на протестувальників до відповідальності⁶. Європейські та міжнародні організації хвилює радикальна налаштованість парламентської партії. Вони побоюються, що нетоле-

рантні погляди досить швидко поширяться в українському суспільстві й це стане базою для утисків меншин за етнічною, мовною та іншими ознаками.

Українське етнонаціональне законодавство не містить чітких превентивних норм щодо виявів ксенофобії та дискримінації на політичному рівні. У цьому контексті знову доцільно звернутися до концепції етнополітичної безпеки І. Ціцуашвілі. Дослідник виділяє три виміри її забезпечення: активний передбачає застосування механізмів протидії реальним загрозам за участю етнічного чинника; превентивний означає виявлення внутрішньополітичних та зовнішньополітичних потенційних викликів, запобігання їх трансформації в реальні загрози; пасивний передбачає оптимальні політико-правові умови для стабільного розвитку держави, в якій не виникають внутрішні загрози за участю етнічного чинника і який розвивається на принципах демократії, толерантності, мультикультуралізму⁷.

Звернемося до превентивного виміру забезпечення – запобігання трансформації викликів у реальні загрози. Правові механізми запобігання проходженню радикальної партії, що використовує ксенофобські, дискримінаційні гасла, до парламенту, сприяння зміні її політичної риторики, не спрацювали. Так, програма партії «Свобода» під назвою «Програма захисту українців» містить ознаки дискримінації за етнічним, мовним критерієм, тому не може вважатися програмою демократичної партії, що базується на засадах толерантності та мультикультуралізму.

Українське законодавство містить певні обмеження, які теоретично дозволяють зупинити поширення ксенофобської політичної риторики в українській політиці. Так, ст. 5 Закону України «Про політичні партії» ст. 5 забороняє утворення та діяльність політичних партій, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі⁸. Діяльність політичної партії, що розпалює міжетнічну, расову чи релігійну ворожнечу, може бути заборонена за рішенням Верховного Суду України.

Але ця норма в Україні досі практично не застосовувалася. У 2004 р. Верховний Суд відмовився винести подібну заборону. Міністерство юстиції України подало позов на партію «К» як таку, що відкрито та публічно посягає на загальнонаціональну єдність українського народу, вчиняє дії, що спонукають до розпалювання міжнаціональної та міжетнічної ворожнечі. Партія «К» організувала низку мітингів і демонстрацій, що супроводжувалися розповсюдженням агітаційних матеріалів і листівок із закликами до розпалювання міжетнічної ворожнечі, образами громадян російського та єврейського походження. Також організатори акцій усно принижували честь і гідність громадян за етнічною ознакою. Однак Верховний Суд України, виходячи з вимог плюралізму думок, свободи поглядів і діяльності політичних партій, дійшов висновку про недоведеність підстав для заборони цієї політичної сили⁹.

Зважаючи на відсутність прецедентів заборони партій в Україні за розпалювання міжетнічної ворожнечі, наявність цієї норми в українському законодавстві не зупиняє і не стримує праворадикальні партії у використанні ксенофобії як політичної технології. Втім Комуністична партія України не втрачає надії на заборону партії «Свобода» як нацистську організацію. Так само як і партія «Свобода» намагається заборонити КПУ в судовому порядку. Нагадаємо, що після сутичок у місті Львові через використання прапора Радянського Союзу під час свят-

кування Дня перемоги 9 травня 2011 р. прем'єр-міністр України припустив винесення на порядок денний питання про заборону діяльності партії «Свобода».

Розглянемо декілька політичних виявів ксенофобії від партії «Свобода», неприпустимих у демократичній державі. Нещодавній ксенофобський скандал розпочався після того, як народний депутат, член політичної ради партії «Свобода» І. Мірошніченко припустився ксенофобських висловлювань щодо голлівудської актриси українського походження Міли Куніс: «Вона не українка, а жидівка за походженням... не треба її ліпити до України!»¹⁰.

Такі вислови викликали обурення у представників єврейської громади. У відповідь на це в партії відповіли, що розцінений єврейською національною меншиною як образливий етнонім є нормативним і наявний у словниках української мови. «Ніхто ніколи українцям не буде вказувати, яку їм вживати лексику, бо це закони нашої мови», – підкреслила народний депутат І. Фаріон¹¹. Раніше, в листопаді 2012 р. президент Української ради єврейських жінок, головний редактор сайту «Київ єврейський» Е. Гройсман зверталася з проханням до членів партії «Свобода» не називати євреїв «жидами», оскільки таке формулювання ображає їх національні почуття. Оскільки це не допомогло, Е. Гройсман звернулася за роз'ясненням до Міністерства юстиції України.

Відомство не дало чіткої відповіді, зазначивши, що проведений ним аналіз не виявив норм, якими заборонялося б вживання слів «жид», «жиди» чи «жидівка». Водночас в актах законодавства України вживаються терміни «єврейський», «особи єврейської національності», «євреї». Також Міністерство юстиції України нагадало про рівність громадян перед законом, зачитувавши текст ст. 24 Конституції України та положення нещодавно прийнятого антидискримінаційного Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Стаття б нормативно-правового акта прямо забороняє будь-які норми дискримінації осіб та/або груп осіб за їх певними ознаками з боку державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб¹². Водночас нове антидискримінаційне законодавство продемонструвало неможливість притягнення до відповідальності народних депутатів, захищених механізмом депутатської недоторканності, який передбачає згоду Верховної Ради України на це.

Крім того, Міністерство юстиції нагадало, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самотності всіх корінних народів і національних меншин України. Тоді як партію «Свобода», очевидно, не цікавить формування єдиної консолідованої політичної української нації, вона більше переймається етнічними відмінностями, що розділяють українців та неукраїнців. Нещодавно опозиція, підтримуючи передвиборчу програму партії «Свобода», ініціювала запровадження етнічного маркування українців, пропонуючи повернути графу «національність» у документи, що посвідчують особу¹³. У більшості країн ЄС у посвідченнях особи фігурує лише громадянство країни, а не етнічна належність. Ця ініціатива є сумнівною з точки зору підтримання етнополітичної стабільності, оскільки може стати початком запровадження елементів етнократії у державі, поділу громадян на українців та неукраїнців.

Не вдаватимемося до глибокого лінгвістичного аналізу образливих етнонімів та з'ясування, яким чином вони вживалися. Так, Словник української мови означає поняття «жиди» як застарілий синонім слова «євреї» та як образливу назву

евреїв¹⁴. Однак в етнополітології набагато важливіші не закони мови, а самоідентифікація етноспільноти. Наприклад, у США заборонене вживання етноніму «негри», який вважається расистським та дискримінаційним, у зв'язку з чим його було замінено на коректний «афроамериканці». Американське бюро проведення перепису населення планує навіть викинути його зі списку рас, замінивши на коректніше означення раси. Адже чорношкірі вважають це поняття образливим і воліють ідентифікувати себе інакше, незважаючи на те, що в американській літературі, культурі поняття «негри» присутнє. Цікаво, що для номерних автомобільних знаків в Україні расистські поняття (негр, жид) заборонено використовувати, тоді як в українській політичній риторичі – дозволено.

Річ навіть не в семантичному навантаженні поняття, а в тому, що єврейська громада попросила праві політичні сили їх не використовувати. Євреї вважають їх образливими, такими що зачіпають їх національні почуття – і цього в демократичній, толерантній державі має бути цілком достатньо. Адже згідно із Законом України «Про національні меншини в Україні» держава підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. А стаття 2 Закону зобов'язує громадян усіх національностей поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин¹⁵. Якщо національна меншина проти означування її застарілою або образливою назвою, посадові особи та народні депутати повинні демонструвати повагу до національних почуттів її представників, уникаючи таких назв.

Політична реакція на ксенофобські висловлювання членів партії «Свобода» та розпалювання в такий спосіб міжетнічної ворожнечі була швидкою. Депутат від Партії регіонів В. Колесніченко вніс до Верховної Ради проект Постанови «Про заборону мови ворожнечі і висловлювань, що принижують людську гідність»¹⁶. Документ пропонує заборонити використання лексики, образливої для національних меншин. Як приклади таких висловлювань вказуються слова «жид», «хохол», «москаль». Використання ксенофобських висловів та назв у разі прийняття постанови буде заборонене в органах державної влади, установах і організаціях, на підприємствах, в установах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики, оскільки їх вживання призводить до зростання напруги за етнічною, мовною та іншими ознаками в українському суспільстві. А це загрожує виявами міжетнічної ворожнечі та конфліктів.

У партії «Свобода» розцінили цю ініціативу як чергову спробу частково або ж повністю заборонити українську мову, перевівши стрілки з ксенофобії на збереження національної ідентичності української етнічної нації. Члени партії переконані, що за цією заборонаю йтиме заборона художньої спадщини, а саме творів Т. Шевченка, Лесі Українки, Б. Грінченка та інших, оскільки ці письменники послуговувалися в них образливими висловлюваннями.

Отже, аналіз нових викликів міжетнічній толерантності в Україні, відображених в політичних заявах, гаслах та законодавчих ініціативах, які з'явилися після парламентських виборів 2012 р., засвідчує, що толерування виявів ксенофобії та етнічної дискримінації заради певної політичної мети на ранніх етапах неминуче призводить до ксенофобізації політики, що, у свою чергу, знижує рівень міжетнічної толерантності в суспільстві в цілому. Навздогінні спроби протидіяти виявам ксенофобії на вищому рівні – в парламенті, публічній діяльності представників парламентських політичних сил – вже не є такими ефективними, як превентивна діяльність за допомогою ефективних антидискримінаційних норм,

що повинні з'явитися у виборчому законодавстві, законодавстві про статус народного депутата, про політичні партії.

1. *Лановенко О.* Соціокультурні чинники формування міжетнічної толерантності в Україні // Наукові записки. – К., 2001. – Вип. 15. – С. 39. 2. *Ожеван М.* Міжетнічна толерантність у контексті проблем інформаційно-психологічної безпеки України // Наукові записки. – К., 2001. – Вип. 15. – С. 234. 3. *Резолюція* Європейського Парламенту щодо ситуації в Україні, ухвалена 13 грудня 2012 року [Електронний ресурс] / Представництво Європейського Союзу в Україні. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/political_relations/index_uk.htm. 4. *Світова* Конференція українських державницьких організацій закликає Європарламент переглянути рішення щодо «Свободи» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт партії «Свобода». – Режим доступу: <http://www.diaspora.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/035067/>. 5. *Інтерв'ю* В. Наливайченка // День. – 2012. – 21 грудня. – №234. – С.15. 6. *Ukraine: Investigate Attacks on Peaceful Protest* [Електронний ресурс] / Human Rights Watch. – Режим доступу: <http://www.hrw.org/news/2012/12/18/ukraine-investigate-attacks-peaceful-protest>. 7. *Циу-ашвілі Н.* Виміри етнополітичної безпеки України // Держава і право. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 652. 8. *Закон* України «Про політичні партії в Україні» // ВВР України. – 2001. – № 23. – Ст. 118. 9. *Рішення* Верховного Суду України про заборону політичної партії від 05.11.2004 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0114700-04>. 10. *Свободівець* не бачить проблеми у тому, що обізвав Куніс «жидівкою» [Електронний ресурс] / ТСН. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/svobodivec-ne-bachit-problemi-u-tomu-scho-obizvav-kunis-zhidi-vkoyu.html>. 11. *Ірина Фаріон:* Для кого слово «жид» образливе, нехай поспілкуються на спиритичному сеансі з Шевченком [Електронний ресурс] / Буквоїд. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/events/NP/2012/11/30/091035.html>. 12. *Лист* Міністерства юстиції України Засновнику та головному редактору Медіа-проект «Київ єврейський» [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/comments>. 13. *Проект* Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зазначення в свідоцтві про народження дитини її національності» № 1133 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45219. 14. *Жиди* / Словник української мови: В 11 т. – Т. 2. – 1971. – С. 528. 15. *Закон* України «Про національні меншини в Україні» // ВВР України. – 1992. – № 36. – Ст. 529. 16. *Проект* Постанови «Про заборону мови ворожнечі та висловів, що принижують людську гідність (стосовно образливих висловів «жид», «хохол», «москаль» тощо)» №1152 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45240.

УДК 321.7

В. М. СПІВАК

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Аналізуються проблеми суспільно-політичного розвитку в умовах глобальних трансформаційних змін. Розглянуто реалії та перспективи формування громадянсько-

---

© СПІВАК Віктор Миколайович – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та профспілкового руху АПСВ